

ГУМАНІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ ЯК ІМПЕРАТИВ СУЧАСНОГО ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 37.015.31:17.022.1:37

Горбатенко Ірина Анатоліївна,
кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук
НПУ імені М.П. Драгоманова

РОЗВИТОК ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ ПОЛІТИКИ

Розглядається процес і результат розвитку гуманістичних цінностей в контексті суспільно-політичних змін, що переважно відбуваються в країнах перехідного типу, до яких належить і Україна. Привертається увага до базових демократичних цінностей, таких як справедливість, знання, толерантність, плюралізм, а також до нових, якими, зокрема, є свобода індивідуального вибору і громадянськість.

Ключові слова: політичні цінності, культурний плюралізм, активна громадянська позиція, правова політика, позитивний образ політики.

Світовий досвід утвердження політичних цінностей засвідчує, що саме вони є визначальним чинником стабільності держави й суспільства. Досвід суспільно-політичного розвитку різних країн говорить про те, що не слід намагатися насильницьки об'єднати суспільство. Абсолютно помилковою є ідея, що держава може існувати лише тоді, коли народ приймає загальну систему цінностей. У цьому контексті для порівняння важливе значення має дихотомія, яка часто застосовується в порівняннях політичної культури, а саме «культурна гетерогенність-культурна гомогенність». Слід пам'ятати те, що специфіка політичної культури полягає в способі життя, який ґрунтується на загальнолюдських та національних цінностях. Останні своєю чергою сприяють утворенню політичних цінностей, відповідно до яких у сучасних умовах якраз і здійснюється політична і правореалізуюча практика. Звідси цілком справедливим є твердження В.Нерсесянца, що проблема дослідження цінностей, ціннісно-нейтральних речей та антицінностей – одна з найперспективніших проблем в сучасному державознавстві [6, с. 136].

Політичні цінності є своєрідним обмежувальним фільтром щодо здійснення державної політики. Такі неперехідні соціальні орієнтири як розподільна справедливість, легітимність, довіра, консенсус убезпечують політику від негативних проявів. У політичній науці проблема цінностей була сформульована Максом Вебером. Він вважав, що кожен політичний акт стає осмисленим лише у співвідношенні з цінностями, під впливом яких визначаються норми політичної поведінки людей та їх цілі. Американський соціолог Толкот Парсонс розглядав політичні цінності як вищі принципи, на основі яких досягається консенсус як у малих соціальних групах, так і в суспільстві в цілому.

Прояви культурного плюралізму значною мірою пов'язані з політичними цінностями й характерні сьогодні для більшості національних держав. Культурний плюралізм (населення Квебеку в Канаді, баски в Іспанії, русини в Україні) слід відділяти від соціального плюралізму, пов'язаного не з самотніми, особливими, а з фундаментальними, загальнонаціональними, цінностями. Зазвичай лише на цій основі можливо консолідувати суспільство. У посланнях Президента України до Верховної Ради (починаючи від перших років незалежності України) пріоритетними цінностями визначаються державність, добробут населення, національна безпека, європейський вибір, відданість загальнолюдським цінностям, права та свободи людини, консолідація суспільства, якість життя людини.

Політична практика є надзвичайно мінливою, складною й динамічною сферою. Думати про політику, свідомо чи несвідомо, властиво всім людям. Нерідко це породжує ілюзію про те, що політика є загальнодоступною справою. Поряд з цим для неї властивий

стійкий стереотип: «Політика – це брудна справа». Теоретики політики зазвичай зосереджують увагу на побудові й постійному аналізі моделі суспільної діяльності, поведінки і суспільних відносин. Саме вони становлять основу функціонування політичних інститутів і обумовлюють такі явища як боротьба за владу, впровадження у життя політичних рішень.

Вищезазначене не заперечує розуміння політики, згідно якого її домінуючою парадигмою є та, що виходить з традицій Є.Бентама й утилітаристів, які вважали, що виправдання дій уряду випливає з його здатності забезпечити найвище щастя для найбільшої кількості людей. З огляду на це, надзвичайно важливою функцією теорії політики є аксіологічна, спрямована на розвиток гуманістичних цінностей. Поняття «політика», як справедливо зазначає Г.Колбеч, хвилює не лише суспільствознавців. «Це поняття використовують різні учасники суспільного життя – посадові особи, обрані народом депутати, громадські активісти, експерти, журналісти й інші користуються цим терміном у своїх намаганнях поліпшити організацію суспільного життя» [3, с. 12].

Аналіз існуючого наукового потенціалу дозволяє зафіксувати необхідність поглиблення і розвитку досліджень з теорії і філософії політики, з проблематики, орієнтованої на з'ясування ціннісних детермінант функціонування влади і політичної системи суспільства. Особливу увагу необхідно зосередити на з'ясуванні недосліджених чи малодосліджених проблем вітчизняної політології, до яких відносяться: особливості становлення громадянського суспільства; напрями формування української політичної нації; питання гармонізації процесів інтернаціоналізації та національної консолідації; механізми визначення довгострокових зовнішньополітичних пріоритетів, стратегії підвищення конкурентоспроможності країни; осмислення форми державного правління й сутності політичного режиму; визначення адекватності політичній ситуації типу виборної системи; взаємодія політики, прав, економіки, культури як базових елементів модернізації суспільства.

Найвагомішим завоюванням півторадесятилітнього шляху, який пройшли українські науковці і освітяни, відстоюючи впровадження політології і наповнюючи її реальним змістом, є подолання серед широкого загалу і в структурах державної влади упередженого ставлення до ідеї запровадження системного вивчення політичних знань у рамках спеціальної, апробованої в розвинених демократіях науково-навчальної дисципліни. Наступний етап потребує переорієнтації політичних знань у площину їх практичного використання, наповнення ціннісним змістом уже сформованих і розвитку нових напрямів політичної науки, забезпечення відповідності вітчизняного досвіду засвоєння політологічної проблематики кращим світовим зразкам.

Негативний образ політики, сформований в Україні 90-х років, зумовлює перетворення останньої на самоціль для політичної еліти, на засіб вирішення нею власних економічних, фінансових, кланово-корпоративних, вузькопартійних та інших проблем. На відміну від подібного світобачення, сутністю політичної освіти підкріпленої науковим потенціалом є формування мотиваційної готовності індивіда до політичної діяльності, орієнтації щодо зміцнення взаємодії людини і суспільства, що означає формування позитивного образу політики. Важливими завданнями в цьому контексті повинні стати: 1) подолання духовної відчуженості людини від суспільства; 2) формування ціннісних імперативів, спрямованих на повернення громадянам віри у здатність вітчизняної еліти діяти на благо всього суспільства; 3) подолання сформованої за роки незалежності не виправданої ілюзії про необмежені можливості сильної держави.

Спільною цінністю народу України можна вважати досить високий рівень освіти. Однак в умовах транзитного розвитку України цей рівень використовується неадекватно й, відповідно, потребує максимального наближення його до процесів реформування суспільства. Система політичних знань в умовах трансформації пострадянського суспільства від тоталітаризму до демократії передбачає наступні напрямки її саморозвитку і

цілеспрямованого вдосконалення: сприяння процесу самоусвідомлення суспільства й наслідків вибору того чи іншого політичного ладу держави; забезпечення всебічного бачення політичного життя, вміння розпізнавати і долати негативні тенденції суспільного поступу; формування розвиненої системи політичної соціалізації особи, включення індивідів у складний і суперечливий світ політичних відносин; розвиток політичної компетентності, орієнтації і здатності громадян до активної участі у творенні держави, вміння впливати на суспільно-політичні процеси; утвердження демократичних, гуманістичних цінностей свободи, гідності та громадянської відповідальності кожного індивіда; подолання стереотипних уявлень про політику лише як про арену боротьби, протистояння, конфліктів та засвоєння норм цивілізованої політичної поведінки, культури спілкування між громадськими, політичними організаціями і державою, між країнами та народами, поважання прав та законів держави.

Достатньо високий освітньо-культурний рівень розвитку українського населення сприяє швидкому усвідомленню необхідності засвоєння стандартів західної політичної культури, таких як приватна власність, правова держава, свобода особистості та ін. Однак внаслідок того, що названі цінності не були засвоєні українським суспільством у процесі соціалізації, вони не знаходять свого практичного втілення. З відсутністю довготривалого досвіду соціалізації західного зразка пов'язана й відсутність діяльнісно-активної орієнтації особи, підприємницьких навичок, раціонально-оптимістичної орієнтації. Відповідно до цього, суспільною свідомістю ідентифікується абстракція, а в суспільній практиці знаходить своє виправдання сурогат західних стандартів соціального буття у вигляді вестернізації. Отже, вочевидь постає істина: «Стабілізація влади, зміцнення національної державності сприяє зміцненню соціальних норм, що приводить до поступового зниження аномії. Соціокультурні чинники були ершими ознаками суспільної кризи, але ці ж чинники також першими будуть свідчити про подолання кризи і про перехід на більш стабільну фазу в трансформації суспільства. Формування стабільних зразків поведінки, норм і цінностей може бути важливою ознакою нового періоду в розвитку країни» [1, с. 82].

Для формування і стійкості гуманістичних цінностей у свідомості й життєдіяльності різних груп населення першочерговим завданням є зміцнення інфраструктури громадянського суспільства. Останнє, з одного боку, як безпосередній спосіб існування значної частини сучасного людства, а з іншого – як певний соціальний ідеал і перспективу розвитку конкретно взятої країни. Ідея громадянського суспільства покликана обмежувати деструктивний вплив держави. Вона дозволяє розглядати суспільство і державу як партнерів, визнаючи в цьому партнерстві пріоритет за суспільством, утверджуючи в суспільну свідомість думку про те, що держава існує для суспільства, а не навпаки.

Досвід демократичних країн доводить, що працюючу модель політичної системи неможливо створити лише через політику, інструментальними засобами. Її можна створити й необхідно творити через правові механізми залучення потенціалу базових цінностей. І це надзвичайно важливе завдання, оскільки внутрішньою властивістю і якістю права є справедливість, захищати й культивувати яку в умовах демократичного розвитку покликана вся система права. Витоки ж нинішнього несправедливого розвитку українського суспільства слід шукати не лише в об'єктивному характері прискореної спонтанної динаміки його розвитку, а і в суб'єктивно створеній ситуації (значною мірою засобами права), що зумовлює розмивання існуючих критеріїв соціальної справедливості. «Якщо єдність народу є лиш єдністю унормованих державним правопорядком дій людей, тоді народ як бажана єдність – у цій нормативній сфері, де «влада» подається як нормативне пов'язування, як підпорядкованість нормі, – постає знову лиш об'єктом влади» [2, с. 44]. Відповідно суттєвою помилкою суб'єктів втілення правової реформи є, на наш погляд, намагання сформувати правову основу, якої потребує українське суспільство, у відриві від конкретної соціальної реальності.

Правова політика за своїм призначенням має бути націлена на подолання у громадян правового нігілізму. Її завданням є наближення права до народу, зміцнення масової правосвідомості, прагнення до добровільного виконання своїх обов'язків. Правова політика має розглядатися не лише як виключно справа обраних осіб, а й як громадська діяльність, орієнтована на реалізацію ідеї правової державності, зміцнення взаємозв'язку між органами державної влади й громадськими структурами, вона передбачає забезпечення економічного й духовного зростання країни. «Завдання правової реформи полягає в тому, щоб поставити в центр правової системи особистість як найвищу соціальну цінність із її багатосторонніми духовними та матеріальними інтересами. Відповідно пріоритети сучасної правової політики – особистість, сім'я, суспільство, держава» [4, с. 165].

Одним з домінуючих в умовах формування сучасного суспільства можна вважати процес індивідуалізації, в центрі якого перебуває людина як основний об'єкт і суб'єкт модернізаційного процесу в його сучасному розумінні. Для суспільства перехідного типу, яким є Україна, властива руйнація попередніх цінностей, що стосується нових, то вони формуються надто повільно в умовах політичної нестабільності й соціальної деструкції. За перехідних умов посилюється орієнтація особистості на виживання, а також поширюється явище групового егоїзму, корпоративної свідомості. «Коли ми говоримо про людину в перехідному періоді, – зазначає Н.Наумова, – мова має йти не просто про ускладнення адаптації до нових умов, але про більш глибокі її реакції на руйнування тієї мережі соціальних зв'язків і норм, які до цих пір регулювали її соціальні дії, забезпечуючи їхню особистісну й соціальну прийнятність та ефективність» [5, с. 90- 91]. Наслідки зазначеної трансформації, як справедливо зазначає М.Шульга, є трагічними: «Масовим і, на жаль, базовим для українського суспільства стає людина без світогляду і моралі, «людина без властивостей» [10, с. 5].

Людські вчинки в суспільному житті зазвичай оцінюються з позицій моралі. Сфера політики в цьому контексті не є виключенням. Якраз навпаки. Оскільки суб'єкти політики перебувають під пильним оком суспільства, їхні діяння і вчинки одразу потрапляють під оціночні судження. П.Шляхтун зазначає: «Давно помічено, що влада виявляє справжню сутність людини, її як позитивні, так і негативні риси. Це закономірно: наділена владними повноваженнями людина завжди на виду, їй доводиться приймати відповідальні рішення, що більш виразно проявляє риси її характеру та особливості поведінки. Важливо врахувати й таке: влада негативно впливає на людину, посилює її негативні риси» [9, с. 360].

Активізація пошуків сенсу життя на індивідуально-особистісному рівні – характерна прикмета розвитку суспільства не тільки на Заході, а й у суспільств збереження традиційної специфіки. Ефективність пошуків сенсу буття перебуває в теперішньому світі в безпосередній залежності від освоєння людьми нових островів свободи, форм життя і напрямів творчості, відповідних реаліям зламу тисячоліть. Головне для сучасної людини – знайти свою нішу в тендітному й непередбачуваному розвитку сучасної людської цивілізації, який сягнув тієї метафорично усвідомленої межі, за якою помах крил метелика в одній частині землі може викликати ураган в іншій. За цих умов людина повинна проявляти свою духовність активно. Вибір добра і зла не може нав'язуватися ззовні, він має стати індивідуальним способом пошуку і знаходження істини.

Особливістю нинішнього розвитку західного суспільства є поява груп індивідів, які характеризуються самотутністю, спрямованою в майбутнє. До основних різновидів такої самотутності відносяться: активізація територіальних громад з появою структур, здатних швидше адаптуватися до глобальних процесів сучасного світу (поява вільних економічних зон, повернення на історичну сцену міста-держави і т. ін.); розвиток фемінізму, гендерних ідей як прагнення до усунення поділу соціальних інститутів за ознакою статі; розгортання і політизація екологічного руху, прагнення екологів до інтеграції людства і природи, до контролю за використанням простору в інтересах людей і природи.

Важливою цінністю, що активно продукується і пропагується сучасною теорією політики, є толерантність, яка «постає провідним принципом соціального життя як загальний критерій, пов'язаний із духовною та культурною пам'яттю народу» [8, с. 185]. Толерантність передбачає подолання стереотипу «свій – чужий», формує прагнення до співпраці різних груп населення, дозволяє творчо поєднувати зразки суспільної поведінки, спрямовані на роз'єднання і протистояння. Зазначений принцип заперечує ідеологію і практику володарювання, домінування, насилля, війни на користь цінностей плюралізму, рівноправного діалогу, дискурсу, миру й згоди. Демократія розлучається з усіма формами монізму, уніфікації і тоталізації, з обов'язковими утопіями та іншими прихованими формами деспотизму й переходить до ідеї множинності й різноманітності, до конкуренції парадигм, співіснування різнорідних елементів.

Нова демократична хвиля на зламі ХХ – ХХІ століть починає продукувати нові цінності. У зв'язку з цим у політичній сфері падає повага до влади, посилюється акцент на участі і самовираженні людини. Раніше мобілізацію мас здійснювали дисципліновані політичні партії, якими керували еліти, участь у політиці обмежувалася голосуванням, вище цього рівня масова участь рідко піднімалася. В суспільстві постмодерну акцент зміщується з голосування на все більш активні форми масової участі. Нарешті, політику постмодерну відрізняє переорієнтація від політичного конфлікту на класовій основі до проблем культури та якості життя.

Характерними явищем сучасності є формування постматеріальних цінностей. Особливостями цінностей, на які орієнтуються постматеріалісти, є: відмова від ставлення до економічного успіху як основної мети людської діяльності; прагнення до створення середовища односторонців з орієнтацією на цікаву, осмислену працю, духовно-моральне єднання; зосередження енергії на забезпечення соціального статусу і покращення якості життя; заміна релігійних та інших традиційних орієнтацій нерелігійними, пов'язаними зі свободою індивідуального самовираження; відкритість і готовність до сприйняття соціально-політичних і культурних змін.

Акцентуючи увагу на зазначених постматеріальних цінностях як явищі, іманентно властивому західному світові, Р.Інглегарт визнає наявність і перспективи розвитку подібних цінностей в інших культурах, зокрема у східноєвропейських та пострадянських країнах. Наявність подібних цінностей в цих регіонах пов'язується з вищим рівнем відчуття безпеки у покоління, що вирости після другої світової війни та наявністю систем соціального забезпечення і соціального захисту, які певною мірою компенсували порівняно низький рівень життя населення.

Надзвичайно перспективною цінністю в контексті поступового зміцнення структур громадянського суспільства в Україні є громадянськість, що розглядається в сучасних умовах як готовність і здатність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства й держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав та обов'язків. Активна громадянська позиція «означає приналежність людини не стільки до державного устрою, скільки до загальнолюдських цінностей, соціально-етнічної спільності, ідеології, політичного руху, партії» [7, с. 300].

Розуміння громадянськості як сукупності високорозвинених моральних якостей суб'єкта передбачає: зрілість політичної та правової свідомості; почуття патріотизму, причетності до історичної долі вітчизни та її народу; усвідомлення себе як повноправного громадянина соціальної спільності, своєї країни. Формування громадянськості відбувається в процесі соціалізації особи через систему суспільних відносин і виховання. Потреба вдосконалення громадянськості у процесі модернізації суспільства як своєрідної соціально-психологічної якості людської поведінки знаходиться в тісному взаємозв'язку з потребою утвердження громадянського суспільства і є одним із показників рівня демократичності, поєднаної з цивілізованістю того чи іншого суспільства.

З усього сказаного вище можна зробити висновок, що періоди різких зрушень, як правило, супроводжуються істотними змінами в масовій свідомості, заміщенням одних ціннісних домінант іншими. Гуманістичні цінності виступають своєрідною інтегративною базою для малих та великих соціальних груп, нації в цілому. Їхня системність і цілісність є важливою умовою успішності реформ і водночас своєрідним індикатором участі громадян у суспільно-політичному житті. Демократичні процеси стають дійсно незворотними тоді, коли вони сприйняті суспільством та закріплені в системі цінностей, на які це суспільство орієнтоване.

Література:

1. Катаєв С.Л. Сучасне українське суспільство: Навч. посібник / С.Л. Катаєв. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 200 с.
2. Кельзен Г. Про сутність і цінність демократії / Ганс Кельзен / Переклад з нім. О. Мокровольського. – К.: ВНТЛ – Класика. – 140 с.
3. Колбеч Г.К. Політика: Основні концепції в суспільних науках / Г.К. Колбеч / Пер. з англ. О. Дем'янчука. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 127 с.
4. Минькович-Слободяник О.В. Правова політика: стратегічні пріоритети і напрями вдосконалення: монографія / О.В. Минькович-Слободяник. – К.: Логос, 2012. – 196 с.
5. Наумова Н.Ф. Рецидивирующая модернизация в России: беда, вина или ресурс человечества? / Н.Ф. Наумова / Под ред. В.Н. Садовского и В.А. Ядова. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 176 с.
6. Политико-правовые ценности: история и современность / под ред. В.С. Нерсисянца. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 256 с.
7. Политическая социология / Отв. ред. Г.П. Сопов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 640 с.
8. Слободян О. Політика, що не проминає / Олександр Слободян. – К.: Дух і Літера, 2009. – 438 с.
9. Шляхтун П.П. Політологія: історія та теорія: Підручник / П.П. Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 472 с.
10. Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М.О. Шульга. – К.: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. – 448 с.

Горбатенко И. А. Развитие гуманистических ценностей в современной теории политики

Рассматривается процесс и результат развития гуманистических ценностей в контексте общественно-политических изменений, которые преимущественно происходят в обществах переходного типа, к которым принадлежит и Украина. Уделяется внимание базовым демократическим ценностям, таким как справедливость, знания, толерантность, плюрализм, а также к новым, каковыми, в частности, являются свобода индивидуального выбора и гражданственность.

Ключевые слова: *политические ценности, культурный плюрализм, активная гражданская позиция, правовая политика, позитивный образ политики.*

Gorbatenko I. Development of humanistic values in the modern theory of policy

Analyzes the process and the result of the development of humanistic values in the context of the socio-political changes that mainly occur in countries in transition, and belongs to Ukraine. Attention is paid to basic democratic values, such as fairness, knowledge, tolerance, pluralism, as well as new, which are, inter alia, the freedom of individual choice and citizenship.

Keywords: *political values, cultural pluralism, active citizenship, legal policy, a positive image policy.*